

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:4. 2009

Konspiration eller panikreaktion?

Sverige och ubåtskränkningarna under 1980-talet

Av Gunnar Åselius

I boken *I mörka vatten* (2009) för ambassadör Mathias Mossberg fram en variant av professor Ola Tunanders omdiskuterade tes om att NATO-ubåtar låg bakom kränkningarna av svenska vatten under 1980-talet.¹ Enligt Mossberg var det den sovjetiska ubåten U 137:s grundstötning i Karlskrona skärgård hösten 1981 som gav Reaganadministrationen idén att utnyttja situationen för att driva fram en svensk marin upprustning. När Hårsfjärdenincidenten iscensattes ett år senare var dessutom frågan om utplacering av medeldistansrobotar i Västeuropa aktuell. Den tillträdande socialdemokratiska statsministern i Sverige, Olof Palme, hade lanserat begreppet ”gemensam säkerhet” som ett alternativ till avskräckning. Kunde USA undergräva regeringen Palmes säkerhetspolitik genom att simulera fortsatta sovjetiska ubåtskränkningar av Sverige skulle den europeiska opinionen lättare kunna disciplineras. I Sverige fanns en grupp marinofficerare med goda kontakter i Washington, som mistrodde Palme och önskade höjda anslag. Dessa män fick i förväg veta var ubåtarna skulle dyka upp och ledde, i hemlig dialog med inkräktarna, ubåtsjaksoperationerna. De ordnade så att en skadad NATO-ubåt diskret kunde smita ur Hårsfjärden, och under de följande årens incidenter saboterade de allt analysarbete genom att systematiskt sälla bort indikationer som pekade västerut. Såväl överbefälhavaren, politikerna som svenska folket fördes bakom ljuset, och fortfarande motarbetar Försvarsmakten försöken att skapa klarhet.

1. Mathias Mossberg, *I mörka vatten: hur svenska folket fördes bakom ljuset i ubåtsfrågan* (Stockholm 2009). Diskussionen är bekant för *Historisk tidskrifts* läsare – jfr Bengt Gustafsson, ”Kommentarer efter genomläsning av Ola Tunanders 'Spelet under ytan'”, *Historisk tidskrift* 128:3 (2008) s. 489–502; Ola Tunander, ”Ett generalangrepp på den kritiska historieforskningen: en kommentar till Bengt Gustafsson”, *Historisk tidskrift* 129:1 (2009) s. 48–62; Bengt Gustafsson, ”Ordsvallet hjälper inte Tunander: svar på Ola Tunanders kommentar”, *ibid.*, s. 63–64; Ola Tunander, ”Det så kallade Elefantmötet: replik till Bengt Gustafsson”, *Historisk tidskrift* 129:2 (2009) s. 251–255; Bengt Gustafsson, ”Vetenskapen kan inte använda Tunander som källa”, *Historisk tidskrift* 129:3 (2009) s. 539; Ola Tunander, ”Men för Gustafsson är jag den enda trovärdiga källan”, *ibid.*, s. 540–543. Se även Sjöhistoriska samfundets tidskrift *Forum navale* 65 (2009); Mats Kero & Leos Müller, ”Ubåtsdebatt”, *ibid.*, s. 122–124, samt Ola Tunander, ”Det kalla krigets historia, vetenskap och spelet under ytan”, *ibid.*, s. 125–150.

Tesen bygger i stor utsträckning på Tunanders samtal med anonyma källor men kan även luta sig på uttalanden av USA:s tidigare försvarsminister Caspar Weinberger och Storbritanniens tidigare marinminister Keith Speed i TV-programmet "Striptease" våren 2000. Weinbergers och Speeds utsagor om att amerikanska och brittiska ubåtar bistått den svenska marinen med att testa beredskapen dementerades officiellt av USA och Storbritannien, men påståendena föranledde ändå tillsättandet av 2001 års ubåtsutredning (den så kallade Ekeusutredningen), i vilken Mossberg var huvudsekreterare och Tunander anlätades som expert.

Förutom de muntliga vittnesuppgifterna anförs också viss teknisk bevisning, framför allt kopplad till incidenten i Hårsfjärden 1982. Flera av dessa indicier – periskop på Stockholms ström, gröna fläckar på vattnet, omotiverade eldförbud med minor, manipulerade ljudinspelningar – avvisades eller gavs andra förklaringar av företrädare för marinen vid ett öppet seminarium på Försvarshögskolan i januari 2008. Möjliga alternativa tolkningar av Weinbergers och Speeds utsagor framfördes också. Den som vill kan själv värdera argumenten, eftersom protokollen från seminariet finns publicerade.² Mossberg beskriver evenemanget som en "skådeprocess av närmast sovjetisk art", dit den oliktankande Tunander inte ens blev inbjuden.³ Jag delar inte hans uppfattning: halva tiden ägnades arkivläget och förutsättningarna för oberoende forskning, och bland dem som ställde frågor till marinens företrädare fanns tvivlare som Olle Alsén, Karl Andersson, Lennart Bodström, Seppo Isotalo och Göran Wibom. Tunander var inbjuden men hade tackat nej, vilket Mossberg borde känna till eftersom han vid seminariet själv ställde en fråga om just detta.⁴

Mossberg gör ett lovvärt försök att sätta in Tunanders tes i ett större historiskt sammanhang genom att lyfta fram rysskräckens roll i svensk säkerhetspolitik sedan 1700-talet. Han är en elegant skribent, men att använda beteckningarna "hattar" och "mössor" för att beskriva de olika lägren i ubåtsfrågan är ändå olämpligt. De som oroadе sig över ubåtskränkningarna på 1980-talet drömde knappast om revanschkrig i öster. De som uttalade sig skeptiskt var inte mottagare av ryska pengar. Rysk/sovjetisk krigsplanering mot Sverige

2. Herman Fältström (red.), *Ubåtsoperationer och kränkningar under det kalla kriget* (Stockholm 2009).

3. Mossberg (2009), s. 176.

4. Fältström (2009), s. 27f.

existerade under första och andra världskriget,⁵ och det förefaller rimligt att liknande förberedelser gjordes också under det kalla kriget. Men krig mot Sverige var knappast Sovjetunionens huvudscenario, och här har Mossberg en viktig poäng: föreställningen om sovjetmarinens brinnande intresse för de svenska skärgårdarna går inte ihop med vår nuvarande kunskap om Warszawapaktens krigsplanering, vilken var helt kontinentalt orienterad. Mossberg, som tjänstgjorde på Sveriges ambassad i Moskva under 1970-talet, har i likhet med många andra också svårt att föreställa sig att det allt mer försupna och efterblivna sovjetsamhället verkligen hade förmåga till sofistikerade ubåtsintrång i svenska vatten. Berättelsen om de intensiva ubåtskränkningarna mot Sverige rymmer såväl en grandios nationell självbild som en okritisk tro på sovjetiska anspråk om teknologisk överlägsenhet gentemot väst.

Emellertid ger Mossbergs version av vad som hände också en väl smickrande bild av Sveriges roll i världen. Sveriges alliansfrihet i det kalla kriget uppfattades möjligen som ett problem i Pentagon kring 1950, men knappast 30 år senare. Då hade Sverige inte heller samma ekonomiska och militära tyngd i Europa som det hade haft bara något decennium tidigare.⁶ Utrymmet för landets aktiva utrikespolitik hade skapats genom avspänningen mellan supermakterna, vilken i början av 1980-talet var ett avslutat kapitel. Att ett nedrustningsinitiativ från en ännu inte tillträdd svensk statsminister skulle ha upplevts som ett allvarligt hot mot utplaceringen av NATO:s medeldistansrobotar är nog önsketänkande. Den framskjutna marina strategi som Reaganadministrationen lanserade, och som Mossberg kopplar ihop med ett ökat amerikanskt intresse för Östersjön, antogs inte heller förrän 1986 – fyra år efter Hårsfjärdenincidenten.

Mossberg överskattar enligt min uppfattning också de svenska marinoficerarnas möjligheter att agera bakom ryggen på överbefälhavaren och politikererna. Den mängd människor som i det byråkratiserade, arbetstidsreglerade svenska försvaret hade behövt invigas i intrigen ter sig orimligt stort. En troligare förklaring till att den ordinarie befälskedjan sattes ur spel under ubåtsjakterna är att den inte kunde hantera kriser i fredstid. Det märkliga system som senare utvecklades med långtidsövningar för att provocera fram

5. Gunnar Åselius, *The rise and fall of the Soviet navy in the Baltic, 1921–1941* (London 2005) s. 34–36, 160f., 183f., 190.

6. Charles Silva, *Keep them strong, keep them friendly: Swedish American relations and the Pax Americana, 1948–1952* (Stockholm 1999); Wilhelm Agrell, *Fred och fruktan: Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918–2000* (Lund 2000) s. 250–252.

kränkningar – där målet med insatserna inte var att bekämpa inkräktarna utan att undersöka om de betedde sig enligt de egna prognoserna – är också typiskt för hur byråkratier hanterar utmaningar, som egentligen borde föranleda förändringar av den egna organisationen. Visserligen kom det mer pengar till marinen, men stämningen inom försvarsgrenen under ubåtsjakterna präglades mer av desperation, förvirring och inre strider,⁷ än den triumfatoriska pånyttfödelse som Mossberg antyder.

Avslutningsvis konstaterar Mossberg att det inte är säkert att det gick till på det sätt han beskriver eller att någon avsiktligt spelade ett dubbelspel – även om han finner indicierna för att så var fallet besvärande. Det är nog en klok reservation. ”Inrutat som ett slaktdjur” löd journalisten Henning von Melsteds karakteristik av Sveriges läge inför första världskriget.⁸ Liknande apokalyptiska stämningar gjorde sig gällande i den säkerhetspolitiska debatten 70 år senare. Ubåtsjakterna på 1980-talet stämmer väl in i ett historiskt mönster, där perioder av internationell spänning utlöser panikreaktioner i en småstat utan stormaktsallierade: 1890-talets sågfilare, 1930-talets spökflygare, 1950-talets Enbomsaffär. Märkligare än så behöver det inte vara. Med mer visdom eller beräkning styrs inte världen.

7. Agrell (2000) s. 226–249; Christer Hägg & Claes Tornberg, ”Från mobiliseringsflotta till insatsflotta”, i Gustaf von Hofsten & Frank Rosenius (red.), *Kustflottan: de svenska sjöstridskrafterna under 1900-talet* (Stockholm 2009) s. 197–249.

8. Citerad efter Folke Lindberg, *Den svenska utrikespolitikens historia III:4, 1872–1914* (Stockholm 1958) s. 285.